

Верховний
Суд

Динаміка судової практики у справах про безвісну відсутність, оголошення померлим і встановлення опіки

Наталія Сакара

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду
кандидат юридичних наук, доцент

Справи окремого провадження, що пов'язані з наявністю «сумнівів щодо правоздатності» особи

ЦПК України передбачає чотири процедури, наслідком яких є ухвалення судового рішення, на підставі якого органи ДРАЦСу можуть видати свідоцтво про смерть:

- ✓ встановлення факту смерті особи в певний час в разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України);
- ✓ встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою внаслідок нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (пункт 9 частини першої статті 315 ЦПК України);
- ✓ встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України або на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан (стаття 317 ЦПК України);
- ✓ оголошення фізичної особи померлою (статті 305-309 ЦПК України).

За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою, а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи.

Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 204/7924/23 (провадження № 61-16728св23), від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22, (провадження № 61-7094св23)

У правовому контексті оголошення фізичної особи померлою є припущенням її смерті (praesumptio mortis), що має наслідком припинення правосуб'єктності. Суд під час оголошення фізичної особи померлою достеменно не може встановити факт її смерті, а лише припускає це на підставі непрямих доказів або у зв'язку із тривалою безвісною відсутністю. Оголошення фізичної особи померлою є юридичною фікцією, техніко-правовим прийомом, за якого суд визнає дійсними юридичні факти і обставини, які не підтверджуються неспростовними доказами через брак останніх або їх недостатність.

Постанова ВС від 04 червня 2025 року у справі № 753/8049/24 (провадження № 61-17498св24)

При визнанні особи безвісно відсутньою застосовується презумпція, що особа є живою, однак встановити її місцезнаходження у цей час неможливо

Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 523/2001/19 (провадження № 61-13522св23)

Підстави для визнання фізичної особи безвісно відсутньою

➤ Визнання фізичної особи безвісно відсутньою потребує встановлення чотирьох обов'язкових умов: відсутність відомостей про перебування особи в місці постійного проживання; відсутність відомостей про дійсне місце перебування особи та неможливість їх отримання; сплив річного строку з дня одержання останніх відомостей про місце перебування; наявність правової зацікавленості заявника. Суд зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для встановлення місця перебування такої особи.

Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 523/2001/19 (провадження № 61-13522св23)

➤ Сам по собі факт втрати зв'язку заявника із фізичною особою і фактична відсутність у заявника відомостей про її місце перебування не є безумовною підставою для визнання цієї особи безвісно відсутньою

Постанова Верховного Суду від 09 квітня 2025 року у справі № 202/14972/23 (провадження № 61-17316св24); від 05 червня 2024 року у справі № 183/7128/23 (провадження № 61-961св24)

➤ Сам по собі факт оголошення фізичної особи в розшук, факт її непроживання за місцем реєстрації протягом тривалого часу та фактична відсутність відомостей про її місце перебування не є безумовною підставою для визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2024 року у справі № 754/7858/23 (провадження № 61-9385св24), від 05 червня 2024 року у справі № 183/7128/23 (провадження № 61-961св24)

➤ Виходячи зі змісту статей 43, 46 ЦК України, статей 305, 306 ЦПК України, у випадку, якщо особа, яка несла військову службу, пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, зокрема внаслідок вогневого впливу незаконних збройних формувань під час проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил), такі обставини можуть виступати підставою для оголошення судом особи померлою на підставі частини другої статті 46 ЦК України, а не визнання фізичної особи безвісно відсутньою (про яку немає відомостей про місце її перебування в місці її постійного проживання) на підставі частини першої статті 43 ЦК України.

Постанова Верховного Суду від 29 січня 2020 року у справі № 154/2135/17 (провадження № 61-39967св18)

Підстави для оголошення особи померлою

➤ Сама по собі відсутність відомостей про місце перебування фізичної особи протягом трьох років у місці її постійного проживання не може бути підставою для оголошення цієї фізичної особи померлою. Суд повинен мати достатні належні та допустимі докази для встановлення обставин, на підставі яких можливо зробити вірогідне припущення про смерть громадянина.

При цьому на наявність права, а не обов'язку суду оголосити фізичну особу померлою за умови відсутності у місці її постійного проживання відомостей про місце її перебування протягом трьох років прямо вказує зміст частини першої статті 46 ЦК України.

При розгляді справ вказаної категорії судам слід, крім іншого, з'ясовувати, чи може бути відсутність особи умисною, тобто чи не переховується вона від правоохоронних органів з метою уникнення юридичної відповідальності.

Постанова ВС від 06 листопада 2019 року у справі № 226/3053/18 (провадження № 61-11048св19)

➤ З урахуванням конкретних обставин справи суд може на підставі частини другої статті 46 ЦК України оголосити фізичну особу померлою не раніше спливу шести місяців від дня закінчення активних бойових дій на місці ймовірної загибелі фізичної особи або від дня настання події, за якої відбулася загибель фізичної особи, якщо така подія хоча й є наслідком воєнних дій, проте сталася не на території ведення активних бойових дій

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2024 року у справі № 755/11021/22 (провадження № 14-94цс24)

➤ Оголошення фізичної особи померлою у судовому порядку є припущенням її смерті (praesumptio mortis), що має наслідком припинення правосуб'єктності. Реєстрація смерті особи у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян вже не є припущенням, тому відсутня правова необхідність для оголошення фізичної особи померлою

Постанова ВС від 04 червня 2025 року у справі № 753/8049/24 (провадження № 61-17498св24)

➤ Верховний Суд погодився з судами попередніх інстанцій про задоволення заяви про оголошення особи померлою, вказавши, що особа пропала безвісти у серпні 2014 року під час безпосередньої участі в АТО, а саме, під час виходу з оточення в районі населеного пункту Іловайськ Донецької області, тобто, за обставин, що загрожували йому смертю, до сьогодні немає відомостей щодо місця його перебування як за місцем його постійного проживання, так і за місцем проходження служби.

Оскільки день вірогідної смерті точно встановити неможливо, то суди дійшли правильного висновку про оголошення особи померлою з дня набрання рішенням законної сили. Верховний Суд відхилив доводи касаційної скарги щодо передчасного задоволення заяви, до спливу двох років від дня закінчення воєнних дій, вказавши, що військовослужбовець брав участь в АТО, а його дружина звернулась до суду майже після спливу двох років після закінчення АТО.

Постанова Верховного Суду від 31 травня 2023 року у справі № 177/11/20 (провадження № 61-14634св21)

Склад суду під час розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення померлою

➤ Розгляд справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних. Розгляд такої категорії справ одноособово суддею свідчить про вирішення справи неповноважним складом суду, що є порушенням вимог процесуального закону.

Постанова ВС від 09 квітня 2025 року у справі № 710/1160/24 (провадження № 61-2406св25)

➤ Згідно із частиною дванадцятою статті 33 ЦПК України у разі зміни складу суду на стадії підготовчого провадження розгляд справи починається спочатку, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом.

У разі зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті суд повторно розпочинає розгляд справи по суті, крім випадку, коли суд ухвалить рішення про повторне проведення підготовчого провадження.

Відповідно до частин першої, другої статті 213 ЦПК України суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі.

Справа розглядається одним і тим самим складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Тобто, після зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті суд має розпочати повторно розгляд справи по суті, крім випадку, коли суд ухвалить рішення про повторне проведення підготовчого провадження.

Ухвалою Оболонського районного суду м. Києва від 28 березня 2023 року судове засідання у справі було відкладено на 14 червня 2023 року у зв'язку із витребуванням судом доказів. При цьому після заміни присяжного судом не було постановлено проводити розгляд справи спочатку, а 14 червня 2023 року ухвалено рішення у справі.

Отже, суд першої інстанції порушив принцип безпосередності судового розгляду, внаслідок чого один з присяжних взяв участь в ухваленні рішення суду не розглядаючи справу, що призвело до розгляду справи неповноважним складом суду.

Постанова ВС від 17 липня 2024 року у справі № 756/8375/21 (провадження № 61-1360св24)

Учасники справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою

- Перелік осіб, які можуть виступати заявниками не визначений, тобто ними можуть виступати будь-які заінтересовані особи, в тому числі й військова частина (Постанова ВС від 02 квітня 2025 у справі № 465/3147/22 (провадження № 61-1296св24), 15 січня 2025 року у справі № 760/857/22 (провадження № 61-10958св24))
- Права заінтересованих осіб знаходяться у юридичному зв'язку із суб'єктивними правами заявників і зумовлюються встановленням юридичного факту. Інтереси заінтересованих осіб можуть суперечити інтересам заявника. Отже, притягнення (вступ) цих заінтересованих осіб має важливе практичне значення, оскільки вони мають можливість у процесі розгляду справи про встановлення юридичного факту заявити про порушення чи оспорювання їхніх суб'єктивних прав.

Заінтересовані особи беруть участь у справах окремого провадження з метою захисту своїх інтересів або інтересів держави. Але на відміну від заявника ці особи самі не звертаються до суду із заявою, а вступають у вже розпочатий процес з власної ініціативи або притягуються до участі у справі судом.

ЦПК України не визначено осіб, які є заінтересованими у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які суд розглядає в порядку окремого провадження. Коло заінтересованих осіб визначається залежно від мети встановлення фактів, взаємовідносин таких осіб із заявником у зв'язку з фактами, які підлягають встановленню, і які можуть вплинути на їх права та обов'язки. Неправильне визначення такої особи заявником не є підставою для відмови у задоволенні заяви, оскільки заінтересовані особи повинні бути залучені до участі у справі також з ініціативи суду або можуть вступити у справу з власної ініціативи.

Постанова ВС від 05 лютого 2025 року у справі № 183/4366/24 (провадження № 61-14909св24)

- Під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця, тобто оголошення померлим або визнання його безвісно відсутнім, не в усіх випадках заявники зазначають як заінтересованих осіб Міністерство оборони України або відповідну військову частину, які беруть участь у таких справах із метою захисту своїх інтересів або інтересів держави.

Тому суду, залежно від установлених обставин, необхідно залучати до участі у таких справах Міністерство оборони України або відповідні військові частини з метою захисту інтересів держави, оскільки визнання у судовому порядку військовослужбовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим є підставою для виключення його зі списків особового складу військової частини та припинення виплати членам його сім'ї грошового забезпечення.

Постанова ВС від 10 січня 2024 року у справі № 686/11198/22 (провадження № 61-4913 св 24)

Вимоги щодо змісту заяви

Відсутність у заяві про визнання особи безвісно відсутньою мети, для якої необхідно визнати особу безвісно відсутньою, не є підставою для закриття провадження у справі за ст. 306 ЦПК України. У такому випадку суд має залишити заяву без руху для усунення недоліків. Якщо заявник зазначає мету в заяві чи апеляційній скарзі, суд повинен розглянути справу по суті та перевірити обґрунтованість цієї мети

Постанова Верховного Суду від 16 квітня 2025 року у справі № 756/7364/24 (провадження № 61-17580св24)

Обмеженість дії принципу змагальності

➤ Колегія суддів зауважує, що законодавець визначив на рівні процесуального закону особливості пов'язані із розглядом справ окремого провадження. Такі особливості проявляються в тому, що при розгляді справ не застосовуються положення щодо змагальності (стаття 12 ЦПК України) та меж судового розгляду (статті 13 ЦПК України). Законодавець в справах окремого провадження наділив суд можливістю за власною ініціативою витребувати необхідні докази; тільки в окремих випадках законодавець встановив необхідність подання разом із заявою доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини (наприклад, в частині другій статті 318 ЦПК України)...

Постанова ВС від 30 листопада 2023 року у справі № 569/4466/23 (провадження 61-6986св23)

➤ У розглядуваній справі суд першої інстанції, відкриваючи провадження за заявою ОСОБА_1, звернувся до Державної прикордонної служби України, Головного управління Державної міграційної служби в Донецькій області, територіального органу Пенсійного фонду України та центру зайнятості населення задля отримання інформації про ОСОБА_2.

Крім того під час розгляду справи, суд запитав в органу досудового розслідування інформацію щодо результатів кримінального провадження № 12016050260000578 та допитав свідка, яка володіє інформацією щодо вказаного кримінального провадження.

Дослідивши наявні у справі письмові докази та заслухавши показання свідка, яка була попереджена про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, суди першої та апеляційної інстанції надали оцінку цим доказам в межах своїх повноважень відповідно до положень статті 89 ЦПК України.

Посилання заявника на те, що відмова у задоволенні його заяви ґрунтується на показаннях одного свідка є помилковими, оскільки в матеріалах справи окрім показань свідка ОСОБА_4, наявна відповідь на запит суду надана відділом поліції № 1 Краматорського РУП ГУНП в Донецькій області від 08 червня 2023 року (а.с. 80) згідно з якою під час досудового розслідування у кримінальному провадженні № 12016050260000578, було встановлено, що ОСОБА_2 мешкає на території російської федерації.

Постанова ВС від 11 листопада 2024 року у справі № 229/4416/21 (провадження № 61-2850св24)

➤ Відсутність безумовних доказів або суперечність у доказах на підтвердження обставин, що на момент розгляду справи фізичної особи немає в живих, які надаються заявником та/або заінтересованими особами, унеможливорює оголошення особи померлою. Суд повинен мати достатні належні та допустимі докази для встановлення обставин, на підставі яких можливо зробити вірогідне припущення про смерть громадянина

Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2025 року у справі № 741/2034/23 (провадження № 61-899св25)

Обов'язок заявника довести обставини, що є підставою звернення до суду

ОСОБА_2 у заяві про оголошення фізичної особи померлою, посилаючись на результати службового розслідування, призначеного наказом командира військової частини НОМЕР_2 від 28 травня 2022 року № 33, зазначила, що ОСОБА_3 ІНФОРМАЦІЯ_1 зник в м. Маріуполі Донецької області при обставинах, що загрожували йому смертю і дають підстави стверджувати, що він загинув під час виконання бойового завдання, пов'язаного із захистом Батьківщини.

Відповідно до наказу командира військової частини НОМЕР_1 від 28 травня 2022 року № 33 «Про призначення службового розслідування за фактом з'ясування статусу військовослужбовців, військової частини НОМЕР_1 » комісією проведено службове розслідування з метою з'ясування статусу військовослужбовців, які зникли безвісти.

За результатами проведення службового розслідування 11 червня 2022 року складено акт № 13, згідно якого, відповідно до наказу командувача ГШ ЗС України від 15 грудня 2021 року № 180/ДСК та наказу командувача ОТУ « ІНФОРМАЦІЯ_5 » від 03 грудня 2021 року № 270 (по стройовій частині) частина військовослужбовців військової частини НОМЕР_1 була залучена до складу сил і засобів, які здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій і Луганській областях. З повномасштабним вторгненням на територію України російських окупантів, визначений особовий склад військової частини НОМЕР_1 виконував завдання за призначенням в АДРЕСА_1 . ІНФОРМАЦІЯ_1 з особовим складом військової частини НОМЕР_1 , що перебував в АДРЕСА_1 , було втрачено зв'язок. Їх стан, місце перебування для частини особового складу військової частини НОМЕР_1 , що виконувала бойове завдання з відсічі збройної агресії російської федерації на Запорізькому напрямку, було невідоме. Спроби з'ясувати будь-яку інформацію щодо визначеного особового складу жодних результатів не дали. За результатами службового розслідування, призначеного наказом командира військової частини НОМЕР_1 від 28 травня 2022 року № 32, стало зрозуміло, що частина особового складу військової частини НОМЕР_1 зникли безвісти. За результатом службового розслідування запропоновано вважати таким, що зник безвісти матроса ОСОБА_3 .

Таким чином, вказаний висновок не містить викладення жодних обставин, які б вказували на вірогідну смерть ОСОБА_3 в зазначену дату, а лише зазначає на втрату зв'язку з особовим складом військової частини НОМЕР_1 , що перебував в АДРЕСА_1 , що обумовлює можливість вважати ОСОБА_3 таким, що зник безвісти.

ОСОБА_2 04 серпня 2022 року звернулася до СВ Дніпровського РУП ГУНП Дніпропетровської області із заявою про зникнення безвісти її брата ОСОБА_3 , військовослужбовця, матроса військової частини НОМЕР_1 , зв'язок з яким втрачено ІНФОРМАЦІЯ_1, коли останній перебував у м.Маріуполі Донецької області, по факту чого заведено кримінальне провадження 12022041030001345.

Головне Управління Національної поліції в Сумській області листом від 10 січня 2024 року за № 122/117/05/27-2024 повідомило, що станом на 08 січня 2024 року згідно з інформаційно-аналітичною системою «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» ЄІС МВС України громадянин ОСОБА_3 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , розшукується як особа, зникла безвісти, яка стала жертвою кримінального правопорушення за частиною третьою статті 110 КК України, розшук оголошено 02 червня 2022 року відділенням поліції № 3 (м.Першотравенськ) Синельниківського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області. Інформація щодо судимості ОСОБА_3 у зазначеному вище ресурсі відсутня.

З огляду на викладене, суд першої інстанції, з висновками якого погодився і суд апеляційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку, що обставини справи не дають підстав припускати смерть ОСОБА_3 в певний час і за певних обставин, тому відсутні підстави для оголошення його померлим до спливу строків, вказаних у частині другій статті 46 ЦК України.

Постанова ВС від 04 червня 2025 року у справі № 591/11696/23 (провадження № 61-1619св25)

Щодо можливості розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в порядку позовного провадження

Заявник, звертаючись до суду, просив суд встановити юридичний факт:

- що батько малолітньої дитини ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, самостійно повністю утримує та виховує малолітню непрацездатну дитину ОСОБА_2 ;
- визнавши фізичну особу, матір заінтересованої особи ОСОБА_2, ОСОБА_3 безвісно відсутньою, яка фактично не бере участі в утриманні та вихованні дитини ОСОБА_2.

Ухвалою Дніпровського районного суду м. Києва від 09 вересня 2024 року, залишеною без змін постановою Київського апеляційного суду від 29 жовтня 2024 року. Відмовлено у відкритті провадження у справі.

Суди не врахували, що ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою в порядку окремого провадження як законний представник заінтересованої особи - малолітньої дитини ОСОБА_2, також просив визнати матір дитини безвісно відсутньою, навів відповідні підстави та докази, і саме з цим пов'язував та вважав необхідним встановлення юридичного факту, що батько самостійно повністю утримує та виховує малолітню дитину. Суди не з'ясували хто є заявником за відповідним зверненням ОСОБА_1, тому помилково вирішували заяву як про встановлення фактів в інтересах ОСОБА_1; не надали оцінки заяві в частині вимоги про визнання матері дитини безвісно відсутньою; не врахували, що чинне цивільне процесуальне законодавство відносить до юрисдикції цивільного суду в порядку окремого провадження розгляд справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (пункт 3 частини другої статті 293 ЦПК України) та не передбачає іншого судового порядку підтвердження цього факту. Без вирішення питання щодо встановлення (відмови у встановленні) цього факту неможливо надати відповідь на питання чи підлягає судовому розгляду факт самостійного виховання та утримання малолітньої дитини одним з батьків, як і порядку його встановлення.

Постанова ВС від 13 березня 2025 року у справі № 755/12923/24 (провадження № 61-16383св24)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!